

MEHDÎNİN NESEBİ HAKKINDAKİ RİVÂYETLERİN YORUMLANMASINDA MEZHEBÎ TEMÂYÛL

Yusuf OKTAN*

Öz

Rivâyetlerde ahir zamanda geleceği bildirilen Mehdî'nin insanlığa selamet getirecek bozulan adaleti tesis edeceği bildirilmiştir. Böylece mehdî beklentisi siyasî ve mezhebî olayların yoğun yaşandığı hicrî ilk asırlarda etkili olmuştur. Soyu Hz. Peygamber'e dayanan bu kurtarıcının nesebinde mezheplerin ihtilaf ettiği görülmektedir. Şîî itikatta mehdî olduğuna inanılan gâib 12. imam Muhammed b. Hasan'ın nesebi Hz. Hüseyin'e dayandırılmaktadır. Ancak Şîî kaynaklarda zikredilen Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceği yönündeki haberler mezhep içi sorun oluşturmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in vefatından sonra imâmet ve hilâfet bağlamında mehdilik iddialarının Ali oğulları neslinde görülmesi, bu beklentinin Hz. Hüseyin nesline münhasır kılınmadığını da göstermektedir. Bununla birlikte Hz. Hasan'ın hilâfeti Hz. Muâviye'ye bırakarak sulh etmesi ve bu olayın Hz. Peygamber tarafından bildirildiğini ihtiva eden rivâyetler, Hz. Hasan'ı Sünnî telakkide öne çıkarmış, böylece bu haberler Sünnî dünyada Mehdî'nin Hz. Hasan neslinden geleceği yönündeki iddiada kullanılan en önemli argümanlardan olmuştur. Mezkûr bilgiler doğrultusunda makale, İmâmiyye Şîası ve Ehl-i Sünnet arasında Mehdî'nin nesebine işaret eden rivâyetlerde ve bunların yorumlanmasında mezhebî temayülü ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Ehl-i Sünnet, Şîa, Mehdî, Hasan, Hüseyin.

The Sectarian Tendency in the Interpretation of the Narratives Regarding the Ancestry of Mahdî

Abstract

It is stated in the narrations that Mahdî, who is declared to come in the end of times, will bring peace to humanity and establish the broken justice. Thus, the Mahdî expectation was effective in the first centuries of the Hijrî when political and sectarian events were intense. The ancestry of this savior, who is reported to be the descendant of Prophet Muhammed (Pbuh), appears to be in conflict with the sects. The lineage of the absent (ghâib) 12th Imam Muhammed b. Hasan, who is believed to be a Mahdî in the Shiite creed, is based on Husayn. However, the narrations in the Shiite sources that Mahdî will be a descendant of Hasan causes an intra-sectarian problem. In addition, the fact that claims of Mahdî in the context of imam and caliphate were seen in the generation of 'Ali's sons after the death of Prophet Muhammed shows that this expectation was not made exclusive to the generation of Husayn. Also, the narratives that Hasan made peace by leaving the caliphate to Mu'awiya and that this event was reported by Prophet Muhammed, brought Hasan to the forefront in the Sunnî viewpoint. Thus, these narratives have become one of the most important arguments used in the claim that Mahdî will come from Hasan's lineage in the Sunnî world. In line with the aforementioned information, the article aims to reveal the sectarian tendency in the narrations that point to the lineage of Mahdî between Imami Shî'a and Ahl al-Sunnah and their interpretation.

Keywords: Hadîth, Ahl al-Sunnah, Shî'a, Mahdî, Hasan, Huseyn.

* Dr. Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadîs Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9196-8919, e-mail: oktanyusuf@gmail.com

Makalenin Dergiye Geldiği Tarih: 25.1.2021; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçtiği ve Yayına Kabul Edildiği Tarih: 09.09.2021

Giriş

Âhir zamanla ilgili rivâyetlerde beklenen kurtarıcı haberlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in neslinden olacağı bildirilen bu kişinin, zulmün ve adaletsizliğin yayıldığı yeryüzüne huzur ve selamet getirerek bozulan adaleti yeniden tesis edeceği yönünde rivâyetler nakledilmiştir.¹ Bu minval üzere gelen rivâyetler muhtemelen ilk dönem İslam topraklarında siyasî ve mezhebî anlamda vuku bulacak en önemli olayların temelini oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatı sonrası İslam topraklarında baş gösteren ve Hulefâ-i Râşidîn döneminin sonlarına doğru artan siyasî karışıklıklar ve muhtelif fikrî tartışmalar çeşitli akımların oluşmasına sebep olmuştur.

On İki İmam Şîası, İmâmeti Hz. Ali'den sonra Hz. Hüseyin ile devam ettirerek gaybette olduğuna inandıkları 12. imam Muhammed b. Hasan'ın beklenen kurtarıcı olduğuna inanmaktadır. Ancak Şîî kaynaklarında Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceğini ifade bir rivâyet bulunmaktadır. Bununla beraber hicrî ilk dönem mehdîlik iddiaları ve bu konudaki rivâyetler incelendiğinde beklenen kurtarıcı algısının sadece Hz. Hüseyin'in soyuna münhasır kılınmadığı da anlaşılmaktadır.

Mehdî'nin, Hz. Hasan'ın soyundan geleceği yönündeki Sünnî söylem ise onun Hz. Hüseyin'in soyundan geleceğine inanan Şîa'ya karşı mezhebi temayül olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu minval üzere gelen bazı zayıf rivâyetlerin mezkûr konuda argüman olarak kullanıldığı görülmektedir.² Makale bu bağlamda Ehl-i Sünnet ve Şîa mezheplerinde tarihi olay ve rivâyetler kapsamında Mehdî'nin soyunun yorumlanması sırasında görülen mezhebi temayülü ortaya koymaya çalışacaktır.

1. Hasan Oğullarından Dinî ve Siyasî Liderlik İddialar

1.1. Mehdilik İddiaları

İmâmiyye mezhebi, nesebini Ali oğullarından Hz. Hüseyin'e dayandırdıkları ve 329/941'de gaybete girdiğine inandıkları Muhammed b. Hasan'ı

1 Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as, *es-Sünen* (Beyrût: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430), "Kutubu'l-Mehdî", 8 (No. 4282); Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şâhih* (Beyrût: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmiyî, 1998), "Ebvâbu'l-fiten", 52 (No. 2230); Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned* (Ammân: Müessesetü'r-risâle, 1420), 6/42 (No. 3571).

2 Erken dönem İslam tarihinde görülen bazı mehdî anlayışları ve bu bağlamdaki siyasî hareketleri ele alan çalışmalar için bk. Zeynep Âlimoğlu Sürmeli, *Hz. Hasan ve soyuna mezhebi yaklaşımlarla biçilen siyasi ve dini rol problematiğinin analizi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012); Mehmet Baraç, *Mehdilik inancının hicrî I-III. asırlardaki tarihi seyri ve günümüz Türkiyesinde anlaşılma biçimleri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

beklenen mehdî olarak itikat esaslarından saymışlardır.³ Esasında beklenen Mehdîlik söyleminin sistematik olmasa da hicrî I. ve II. asırlarda Ali nesebinden muhtelif kişiler tarafından dillendirildiği zikredilmektedir. Nitekim babası tarafından siyasî lider olarak yetiştirilen ve Nefsü'z-Zekiyye lakabıyla şöhret bulan Hz. Hasan'ın torununun oğlu Muhammed b. Abdullah (öl. 145/762), babası tarafında *Mehdî* olarak lakaplanmıştır. Abbâsî Halifesi Mansûr'a (öl. 158/775) karşı Medine'de isyan eden Nefsü'z-Zekiyye, ölümünden sonra mehdî olduğu iddia edilmiştir.⁴ Hatta İmâmetî Hz. Hüseyin'den devam ettiren Muğîre b. Saîd'in önderi olduğu Muğîriyye mezhebi, Hz. Hüseyin'in torunu Ebû Cafer Muhammed b. Alî'nin İmam olduğunu iddia etmiştir. Mezhebin müntesipleri, Ebû Cafer'in Muğîre'ye vasiyyet etmesi üzerine Nefsü'z-Zekiyye'yi mehdî olarak kabul ettikleri nakledilmiştir. Mehdî'nin ismi ve baba isminin Hz. Peygamber'e muvafık olacağına dair rivâyetler,⁵ Muğîre'nin mezkûr iddiada ortaya koyduğu delillerden biri olmuştur.⁶

Abbasi Devleti'nin ikinci halifesi Abdullah Mansûr (öl. 158/775) da oğlu Muhammed'in lakabını Mehdî koymuştur.⁷ Mansûr'un bu uygulaması, Hz. Ali'nin Havle bint. Ebû Cafer'den olan Muhammed b. Ali'ye dayanan soyuyla Mehdîlik beklentisinde hak iddia ettiğini düşündürmektedir. Ayrıca bu durum, Mehdî'nin soyunun Ali oğullarından sadece Hz. Hasan ve Hüseyin'e münhasır kılınmadığını da göstermektedir. Kendi adı Abdullah olmasıyla oğlunun adını Muhammed olarak isimlendirmesi ve oğlunun Mehdî olacağı temennisiyle bu işe girişmesinde, muhtemelen Muğîre'nin istidlal yaptığı mezkûr haberlerin etkisi bulunmaktadır.

Ziyad b. Münzir Ebû Cârûd'a (öl. 150/767) nispet edilen Cârûdiyye, Hz. Hasan ve Hüseyin'in imâmetinden sonra kimin imam olacağı hususunda ihtilafa düşerek farklı kollara ayrılmıştır. Hasan ve Hüseyin'in nesebinden kim kılıç çekerek kendine biate çağırırsa onun imam olacağını iddia edenler olduğu gibi Hz. Hasan'ın torunu Muhammed'in ölümünü kabul etmeyerek

3 Bu konu hakkında bk. Halil İbrahim Bulut, "İlk Dönem İmâmî Kaynaklarda Gaybet Anlayışı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 49-68.

4 Bu konu hakkında bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emşâr* (Abû Dabî: el-Macamaus-Sekâfî, 1423), 24/25; Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-abdullah-el-mehdi> (10.12.2020).

5 Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Kutubu'l-Mehdî", 8 (No. 4282); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *Saḥîhu İbn Hibbân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 15/236.

6 Ebû Hasan el-Eşarî, *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn* (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2005), 1/38; Bağdâdî, *el-Farḳ beyne'l-fıraḳ*, 229; Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut: Dâru'l-marife, 1404), 1/153. Detaylı bilgi için bk. Mithat Eser, "Abbâsiler Döneminin İlk Mehdîsi Muhammed b. Abdullah ve Onun Mehdîliği ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Bilimname* 41 (2020), 7-38.

7 İsmâîl b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye* (Beyrut: Daru'l-fikr, 1407), 6/247; Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye* (Kâhire: Müessesetu Kurtuba, 1406), 4/99.

onun Mehdi olduğunu, tekrar zuhur edip dünyaya adalet ve düzen getireceğini söyleyenler de olmuştur.⁸ Yine Cârûdiyye'den başka bir fırka Hz. Hasan'ın torunu Muhammed'in ölmediğini ortaya çıkıp galip olacağına inandıkları zikredilmiştir.⁹

1.2. İmâmet İddiaları

Hz. Hasan soyunda görülen mezkûr mehdîlik iddiaları yanında Hasan oğulları, siyasi lider olarak da addedilmiştir. Râfızîlerin bir kolu, İmâmetin Hz. Hasan'dan kardeşi Hüseyin'e, ondan da kardeşi Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'ye intikal ettiğini, böylece Muhammed'in imam olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁰ Cârûdiyye'den bir fırka ise İmâmeti sırasıyla Ali, Hasan ve Hüseyin'e dayandırmakta sonrasında ise onların çocuklarından kim Allah'ın yoluna çağırırsa onun imam olacağını söylemektedir.¹¹

Hasan oğullarında görülen yönetime karşı isyanlarda onların siyasî liderlik iddialarını teyit etmektedir. Nefsü'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrahim b. Abdullah (öl. 145/763 Ahvâz ve daha birçok yeri ele geçirmiş, Abbâsî halifesi Ebû Cafer Mansûr'un (öl. 158/775) üzerine göndermiş olduğu ordu tarafından destekçileriyle birlikte öldürülmüştür.¹²

Emevî halifelerinden Mervân b. Muhammed döneminde (744-750/941-947) nesebi Hz. Ali'nin oğlu Cafer'e dayanan Abdullah b. Muhammed (öl. 131/748) Muğîre b. Sâid taraftarlarını kendi imâmetine çağırmıştır.¹³ Nesebî Hz. Hasan'a dayanan Hüseyin b. Ali (öl. 169/786) ise Abbasî devletine karşı ayaklanarak Mekke'ye 6 mil uzaklıkta Fahha vadisinde insanların bîatını almıştır. Ancak Abbasîlerin komutanlarından Îsâ b. Mûsâ tarafından ona biat edenlerin çoğunluğuyla birlikte öldürülmüştür.¹⁴ Yine Hz. Hasan'ın soyundan Yahya b. Abdullah (öl. 187/803) Halife Mansûr'a isyan ederek Deylem'e kadar gelmiş lakin o da nihayetinde öldürülmüştür.¹⁵

Bunun yanında Hz. Hasan'ın soyundan Hasan b. Zeyd (öl. 270/884) Taberistan'da hüküm süren Aleviyye Devleti'nin (864-884) kurucusu ve ilk hükümdarı olmuştur.¹⁶ Yemen'de Zeydilerin önde gelen alimlerinden Hasan oğullarından Salâh b. Ali b. Muhammed (öl. 849/1436) ise hicrî 840'da kendine biate çağırılmış, Mehdî olarak anılmış, sonrasında ise tutuklanarak

8 Abdulkahir el-Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-fırak* (Beirut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1977), 23.

9 Eşarî, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/70.

10 Eşarî, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/35.

11 Eşarî, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/70.

12 Eşarî, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/79.

13 Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-fırak*, 231.

14 Eşarî, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/78.

15 Eşarî, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/79.

16 Eşarî, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/81; Hayreddin b. Muhammed Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/191.

San'a'da hapsedilmiştir.¹⁷ Yine Yemen'de Zeydilerin önde gelen alimlerinden fakîh Yahyâ b. Şemsuddin el-Mehdî'ye (öl. 965/1008) San'a'da biat edilmiş ve birçok kabile itaat etmiştir.¹⁸

Bütün bu bilgiler Ali oğullarına yönelik teveccühü ve Hz. Peygamber'e isnad edilen Mehdî'nin kendi nesebinden olacağı haberinin toplumdaki karşılığını göstermektedir. İlk dönem mehdî beklentisi hususunda Hz. Ali'ye ulaşan nesepte ittifak edildiği, ancak bu nesepten kimin imam veya mehdî olacağı hususunda ihtilaflar bulunduğu görülmektedir. Yukarıda daha çok Hz. Hasan'ın soyundan verdiğimiz örneklerin muhtemelen daha fazlası Hz. Hüseyin'in soyu içinde söylenebilir.¹⁹ Bununla birlikte örneklerde dikkat çeken hususlardan biri de İmâmet iddialarının ve mehdî beklentilerinin, Hz. Ali'nin Hz. Fatma dışındaki diğer hanımlarından olan çocuklarının neseplerinde de görülmüş olmasıdır. Mezkûr olaylarda Hz. Ali'nin Havle bint. Cafer'den olan Muhammed b. Hanefiyye'nin imam addedilerek nesebinden mehdî beklentisi ve Hz. Ali'nin diğer bir eşi Ümmü'l-Benîn olarak bilinen Fatma bint. Hüzâm'dan olan oğlu Cafer'in nesebinden de mehdî beklentisi Hz. Peygamber sonrası ilk asırlarda imam ya da mehdî beklentisinin sadece Hz. Hasan ve Hüseyin etrafında dönmediğini göstermektedir.²⁰

2. Mehdî'nin Hz. Hasan'ın Soyundan Geleceğini İfade Eden Sünnî Kaynaklı Rivâyetler

2.1. Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muaviye'ye Bırakması İçerikli Rivâyet

Hz. Ali'nin vefatından sonra hilafet mücadelesinde yaşanan siyasi kriz ve sonrasında vuku bulan olaylar, Sünnî kaynaklarda daha çok Hz. Hasan'ı öne çıkarmaktadır. Hz. Ali şehit edildikten sonra Hicâz ve Irak ahalisinin Hz. Hasan'a biat etmesi, Kudüs'te ise Muaviye'nin biat alarak bir bakıma hilafetini ilan etmesi sonrası iki İslam ordusunun karşılaşması ve Hz. Hasan'ın hilafeti fedakarlık yaparak Hz. Muaviye'ye bırakması hadisesini²¹ anlatan rivâyet şöyledir:

17 Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-ilm lilmelâyîn, 2002), 3/207.

18 Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/150.

19 Hz. Hüseyin'in soyundan imâmet ve mehdîlik iddiaları için bk. Kummî, *el-Mağâlât*, 79-102; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîâ*, 113-166; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/161; Mesûdî, *Murûcu'z-zeheb*, 4/160.

20 Hicrî ilk asırlarda Ümeyye Oğulları'ndan Süfyanîlerde görülen mehdîlik iddiası ve bunun Şîî akidede dönüşümü için bk. Yusuf Oktan, "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyanî Rivâyetleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (Aralık 2020), 1135-1156.

21 Bu konu hakkında bk. M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", *İslâmî Araştırmalar* 14/3-4 (2001), 456-468; M. Ali Kapar, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Antlaşması", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 67-80.

Ebû Mûsâ'nın Hasan el-Basrî'den işittiğine göre Hasan el-Basrî Allah'a yemin ederek şöyle demiştir: "Vallahî Hasan b. Ali, Muâviye'yi dağlar misali bir ordu ile karşılamıştı. Amr b. Âs (Muâviye'yi savaşa teşvik ederek): 'Ben karşıdaki orduyu öldürmedikçe geri dönmeyecek bir ordu görüyorum' dedi. Muâviye'de -ki, bu iki zattan hayırlısı Muâviyedir- Amr b. Âs'a: 'Eğer muhaliflerimiz bizim askerlerimizi, yahut askerlerimiz onları öldürürse benim yerime insanların işlerini îfâ etmeye kim tekeffül eder? Bana bu öldürülenlerin ailelerine, yetim ve dullarına bakmayı kim üzerine alır!?' dedi. Böylece (Hz. Hasan'a) Kureyş'ten Abdüşşems Oğulları'ndan Abdurrahman b. Semure ve Abdullah b. Âmir b. Kureyz'i (barış yapmak için) gönderdi. Onlara 'Haydi şu adama (Hasan'a) gidiniz. Ona sulh istediğimi söyleyerek barış (teklifimi) arz ediniz' dedi. Bu ikisi Hz. Hasan'a giderek huzuruna çıktılar ve konuştular. Muaviye'nin isteğini söyleyerek kendisinin ne istediğini sordular. Hz. Hasan onlara: 'Bizler Abdulmuttalip oğullarıyız. (Kerem ve cömertliğe alışmışız) Beytü'l-mâl'dan bize düşen nedir ki? Bu ümmet kendi kanı içinde şaşırmış, birbirini kırıyor.' dedi. Onlar cevaben: 'Muaviye size şöyle şöyle arz ediyor. Başkaca neye ihtiyacınız varsa sormamızı ve bildirmenizi istiyor' dediler. Hz. Hasan: '(Bu söylediklerinizi) Bana karşı kim tekeffül edip üzerine alır?' dedi. Onlar: 'Biz alırız' dediler. Hz. Hasan ne istediye onlar biz temin ederiz dediler. Böylece sulh oldu". Hasan el-Basrî' rivâyetin devamında kendisinin Ebû Bekre Nufey' b. el-Hâris'den işitmiş olduğu konumuz açısından önemli olan rivayeti aktarmıştır. Bu rivâyete göre Ebû Bekre Hz. Peygamber'i minberde yanında Hz. Hasan ile birlikte görmüştür. Hz. Peygamber bir cemaate bir de Hasan'a dönerek şöyle buyurmuştur: "Benim bu oğlum seyittir. Allah'ın onunla Müslümanlardan iki büyük firkanın arasını düzelteceğini umuyorum."²²

Rivâyet, Hasan el-Basrî'nin Ebû Bekre'den sadece Ahnef yoluyla rivayet ettiği belirtilerek Dârekutnî (öl. 385/995) tarafından tenkit edilmiştir.²³ Zehebî (öl. 748/1348) kitabının bir bölümünde bu rivâyete değinirken Hasan el-Basrî'nin bu rivâyette Ebû Bekre'den teferrüd ettiğini bunun ise Hasan-ı Basrî'nin güzelliklerinden biri olduğunu belirtirmiştir.²⁴ Hasan el-Basrî'yi tanıttığı başka bir yerde ise; onun rivâyetlerinde irsâl yaptığını ve onun, Ebû Bekre dahil birçok kişiden bizzat işiterek almadığı halde onlardan işitmiş gibi rivâyetler aktardığını zikretmiştir.²⁵

22 Muhammed b. İsmâil Buhârî, *eş-Şahîh* (Beyrut: Dâru Tuki'n-necât, 1422), "Kitâbu'l-cumu'a", 3 (No. 2704); Rivâyetin son kısmı için ayrıca bk. Buhârî, *eş-Şahîh*, "Kitâbu'l-cumu'a", 3 (No. 3629), (No. 3746); Tirmizî, *es-Sünen*, "Ebvâbu'l-menâkıb, (No. 3773); Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Kutubu'l-mehdî" (No. 4290); Nesâî, *es-Sünen*, "Kitâbu'l-cumu'a" (No. 1410); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/ 33-34, 34/99, 34/148; İbn Hibbân, *eş-Şahîh* 15/418; Hâkim, *el-Müstedrek* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990), 3/192.

23 Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-tetebbu'* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1985), 223.

24 Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nubelâ*, 13/19.

25 Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nubelâ*, 4/566.

Buhârî'nin 'an'aneli rivâyetlerde râviler arasında likâ'nın bulunmasını şart koştığı malumdur.²⁶ Bu rivâyette Hasan el-Basrî'nin Ebû Bekre'den semâ'ının olduğunu Buhârî ve hocası Ali İbnü'l-Medînî (öl. 234/848-49) bildirmiştir. Zira bu rivâyeti aktardıktan sonra Buhârî, "Bana Ali b. Abdullah (el-Medînî) dedi. Hasan'ın (el-Basrî), Ebû Bekre'den semâ'ı bu hadisle sabit olmuştur."²⁷ diyerek ittisali tekîd etmiştir. Her ne kadar Darekutnî'nin eleştirdiği ve Zehebî'nin ifade ettiği Hasan el-Basrî'nin birçok kişiden irsâl yapması yadsınacak bir tenkit olmasa ve bu durum diğer rivâyetlerinde göz önünde bulundurulması gereken bir durum olsa da bu rivâyet gibi semâ'ının sabit olduğu durumlarda rivâyetin sıhhatine zarar verecek bir durum söz konusu olmadığı söylenebilir.

Rivâyetin sonunda Hasan el-Basrî'nin Ebû Bekre'den işitmiş olduğu ifadeler, mütekaddim ve müteahhir birçok Sünnî ulema Hz. Hasan'ın hilâfeti Muaviye'ye teslim ederek Müslümanların arasında savaş durumunu ortadan kaldırdığına, böylece ümmetin tek bir yönetim altında toplandığına işaret etmiştir.²⁸

Hz. Hasan'ın, Hz. Peygamber'e katiplik yapmış, birçok savaşa katılarak ordu komutanlığı icrâ etmiş ve muhtelif şehirlerin valiliğini yürütmüş Muaviye b. Ebî Süfyan²⁹ karşısına hilafet hakkıyla çıkışı da önemlidir. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra kendisine kırk bin kişinin³⁰ biat ettiği Hasan, Irak'ta

26 Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 4/312.

27 Buhârî, *eş-Şahîh*, "Kitâbu'l-cumu'a", 3 (No. 2704).

28 Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Şur'ân* (Riyad: Dâru'l-vatan, 1997), 4/290; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Şur'ân* (Kahire: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1964), 4/77; Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 4/312; Muhammed Emîn eş-Şankîti, *Edvâu'l-beyân fî idâhi'l-Şur'ân bi'l-Şur'ân* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1990), 1/32; Muhammed b. Cüzey, *et-Teshîl li'ulûmi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1416), 2/251; Ahmed b. Acîbe, *el-Baḥru'l-medîd fî tefsîri'l-Şur'âni'l-mecîd* (Kahire: Hasan Abbas Zeki, 1419), 5/226; Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn İbn Ebü'l-İz, *Şerḥu'l-'akîdeti't-Taḥaviyye* (Suudiye: Vizaretü's-şu'ûni'l-İslâmiyye, 1418), 493; Şerefüddin Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî, *Şerḥu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-meşâbiḥ* (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1997), 12/3905; Ebü Hafs Sirâcüddîn İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîḥ lişerḥi'l-câmi's-Şahîh* (Dımaşk: Dâru'n-nevâdir, 2008), 17/78; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî* (Beyrut: Dâru'l-marife, 1379), 13/62, 63; Ebü Muhammed Mahmud el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî* (Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-arabî), 24/207. İbn Âşûr (öl. 1393/1973) seyyid kelimesinin şer'i manada insanın dünyevi ve uhrevî durumunu ıslah eden kişiye verileceğini söyleyerek sözlerine mezkûr rivâyette Hz. Hasan için kullanılan sıfatla delil getirmektedir. Hilafet ihtilafında yaptığı fedakarlığa dikkat çekerek Hz. Hasan'ın ümmetin tevhidî ve selameti için hilafet hakkından vazgeçmesinin onun şeref vasıflarının hepsini kendinde topladığına yeterli olacağını söylemektedir. Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: er-Dâru't-Tûnusiyye, 1983), 3/240. Hz. Hasan'ın hilafete yönelik tavrı bazı ayetlerin işârî tefsirine de yansımıştır. "Kim affeder de sulh ederse ecri Allah'adır" (eş-Şûrâ 42/40) ayetinin, Hz. Hasan'ın Müslümanların durumunu düzeltmek için kendi hakkından feragat ederek Muâviyye'ye biat etmesine işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır.

29 Bu konu hakkında bk. İrfan Aycan, "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan", *İslâmî Araştırmalar* 4/2 (1990), 130-145.

30 Sehâvî'nin verdiği bilgiye göre bu sayı yetmiş bin ya da daha fazladır. bk. es-Sehâvî, *et-Tuḥfetü'l-laṭife fî tarîhi'l-Medîneti's-Şerîfe* (Beyrut: el-Kutubu'l-ilmîyye, 1993), 1/280, 283.

birkaç ay halife olarak kalmış daha sonrasında Irak ahalisinin Hz. Hasan'ı Muâviye üzerine gitmeye teşvikleri sonucu ordusuyla birlikte onun üzerine yürümüştür.³¹ Medâin'e gelindiğinde on iki bin kişilik öncü birliği idare eden Kays b. Sa'd'ın öldürüldüğü haberi karargahta yayılması üzerine insanların Hz. Hasan'ın çadırında yığıldıkları ve orayı yağmaladıkları aktarılmıştır. Bu kargaşada Hz. Hasan Esed oğullarından biri tarafından zehirli bir hançerle kalçasından yaralandığı daha sonrasında ise topluluğa hitaben: "Allah'ın laneti üzerinize olsun. Şimdi anladım ki sizden bir hayır yok! Dün babamı öldürdünüz bugün de aynısını bana yapıyorsunuz" şeklinde serzenişte bulunduğu nakledilmiştir. Şa'bî ve Katâde'nin bildirdiğine göre Medâin'de Hz. Hasan, Muaviye'ye sulh yapmak için mektup göndermiştir.³²

Rivâyette bahsedilmeyen lakin tarihi kaynakların aktardığına göre vuku bulan sulh, Hz. Hasan'a beytü'l-mâl'dan belli miktar aylık bağlanması, Muaviye'den sonra kendisinin halife olacağı ve Ali ailesinden kimseye hakaret edilmemesi gibi şartlar ile gerçekleşmiştir. Hz. Hasan sulh yapınca kendi taraftarları tarafından hakarete varan sözlere muhatap olmak zorunda kalmıştır.³³ Daha sonrasında mezkûr rivâyetteki sulh gerçekleşmiş, böylece 41/662 senesi Müslümanların tek bir halifeye biat etmelerinden dolayı 'Âmu'l-Cema'a olarak isimlendirilmiştir.³⁴

Muaviye'ye veliaht olan Hz. Hasan'ın 49/669 senesinde vefat etmesi veliahtlığa Muaviye'nin kendi oğlu Yezîd'in getirilmesine neden olmuştur. Muaviye'nin oğlu Yezîd'i Hz. Hasan hayattayken gizliden hilâfete hazırladığı, Hz. Hasan'ın vefatından sonra ise durumu resmiyete döktüğü zikredilmiştir.³⁵ Hz. Hasan'ın Muaviye'den önce vefatı tarihi kaynaklarda birçok spekülasyona sebep olmuştur. Zira onun zehirlendiği, ölümüne sebep olan bu kalkışmanın karısı Ca'de bint. el-Eş'âs'ın yaptığı, dolayısıyla da Ca'de'yi buna Muaviye'nin ya da oğlu Yezîd'in³⁶ azmettirdiğine yönelik haberler zikredilmektedir.³⁷

Safdî'ye göre ise bu rakam doksan binden fazladır. bk. es-Sâfdî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâs, 1420), 12/67-69.

31 Bu konu hakkında bk. Adnan Demircan, "Hz. Hasan ve Halîfeliği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995), 81-89; Halil İbrahim Hançabay, "Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Hasan'ın Halifeliği", *İslâmî İlimler Dergisi* 29/2 (2019), 227-255.

32 Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 2/385, 397; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 4/326-348; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, 2/106.

33 Zehebî, *Tarihü'l-İslâm* 2/385, 397.

34 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 4/326-348; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî* (Beyrut: Dâru'l-marife, 1379), 13/62, 63.

35 Kurtubî, *el-İstî'âb fî ma'rifati'l-aşhâb* (Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1992), 1/384-392.

36 Sâfdî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/67-69.

37 Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 2/385, 397; Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1415), 2/60-66. Bu konu hakkında ayrıca bk. Ünal Kılıç, "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM* 8/26 (2015), 1-15.

Tarihi bilgilerle Buhârî rivâyetinde bahsedilen konuların yer yer çeliştiği görülmektedir. Rivâyette Muaviye'nin Abdurrahman b. Semure ve Abdullah b. Âmir b. Kureyz'i barış yapmak için Hz. Hasan'a gönderdiği söylenirken tarihi kaynaklarda Şa'bî ve Katâde'nin anlattıklarına göre Hz. Hasan sulh teklifini göndermiştir. Buna sebep Kays b. Sa'd'ın öldürülme haberi sonrası Hz. Hasan'ın çadırının yağmalanması, sonrasında ise Hz. Hasan'ın insanlara karşı sitemde bulunması sebep olarak gösterilebilir. Ancak rivâyette Muaviye'nin gönderdiği kişilerin Hz. Hasan'a "Muaviye size şöyle şöyle arz ediyor. Başkaca neye ihtiyacınız varsa sormamızı ve bildirmenizi istiyor" şeklindeki ifadeleri teklifin Muaviye tarafından geldiğini göstermektedir. Tarihi kaynakların zikrettiği Hz. Hasan'ın hilafeti teslim etmek için öne sürdüğü şartlar ise, teklifin Muaviye tarafından geldiği düşüncesini güçlendirmektedir. Zira Hz. Hasan her ne kadar devletin resmi halifesi olmasa da resmi halife Hz. Ali'ye biat edenlerin çoğunun biâtını almış olarak Muaviye'nin üzerine yürümektedir. Muaviye üzerine kendisi için biat almak için giderken, aynı zamanda ona sulh teklifini göndermesi ihtimalden uzak gözükmemektedir.

Burada değinilmesi gereken diğer bir konu da Ebû Bekre'nin Hz. Peygamber'den işitmiş olduğu "Allah'ın onunla Müslümanlardan iki büyük fırkanın arasını düzelterek umarım" sözleridir. Hz. Hasan tarafından ne hadis ne de tarihi kaynaklarda bu söze binaen sulh anlaşması yapıldığına dair bir açıklama bulunmamaktadır.³⁸ Buna karşın Ebû Bekre'nin aktardığı bu sözler, doğrudan Hz. Hasan'ın Muaviye ile sulh anlaşmasına nebevî ağızdan bir işaret olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Hz. Hasan'ın yapmış olduğu fedakarlık müntesiplerinin bir kısmı tarafından yadırgansa da sonraki dönemlerde bu olay ve Ebû Bekre rivâyeti, Mehdî'nin Hz. Hasan soyundan geleceği yönündeki Sünnî argümana en büyük delil olarak kullanılmıştır.

2.2. Mehdî'nin Hz. Hasan'ın Soyundan Geleceğine İşaret Eden Rivâyet

Bir önceki başlıkta verdiğimiz Ebû Bekre rivâyetinde *Hz. Hasan'ın neslinden Mehdî'nin geleceği* yönünde ziyâdeli bir rivâyet bulunmaktadır. Bu haber temel hadis kaynakları içinde sadece Ebû Davûd tarafından tahrîc edilmiştir. Sünen'de geçen rivâyete göre Hz. Ali, oğlu Hasan'a bakarak: "Bu oğlum Hz. Peygamber'in isimlendirdiği gibi seyyittir. Onun neslinden Peygamberinizin ismiyle isimlendirilen bir adam çıkacaktır. Ahlak bakımından O'na benzer, yaratılış mahiyetiyle O'na benzemez." dedi ve daha sonra (ahir zamanda Hz.

38 Tâif Muhasarası'ndan (8/630) sonra Müslüman olan Ebû Bekre'nin bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 3/5, Hz. Peygamber'den bu sözleri işitmiş olabileceği son iki senesi, doğum yılı hicretin 3. senesine tekabül eden Hz. Hasan'ın bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/159; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 3/246, ancak 5-7 yaşlarına karşılık gelmektedir.

Peygamber'in neslinden bir adam çıkararak)³⁹ yeryüzünü adaletle doldurur rivâyetini zikretti." Ebû Dâvud'un, "bana anlatıldı ki" حَدَّثَ sîğasıyla mübhem bir kişiden onun da İbn Muğîre'den naklettiği rivâyetin senedi; Harun b. Muğîre → Amr b. Ebî Kays → Şuayb b. Hâlid → Ebû İshâk es-Sebî'î → Ali şeklindedir.⁴⁰ Ebû Davûd'un şeyhinin müphemliği ve Hz. Ali'den rivâyeti aktaran Ebû İshak Amr b. Abdullah es-Sebî'î'nin Hz. Ali'yi gördüğü lakin ondan rivâyet aldığı kesin olmaması rivâyetin zayıf görülmesine sebep olmuştur.⁴¹ Senedin birkaç yönden zayıflığına ve metninde, mehdînin Hz. Hasan'ın soyundan geleceği sözünün Hz. Peygamber'e değil de Hz. Ali'ye ait olmasına rağmen dikkat çekici bir şekilde bu rivâyet, Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan olacağı şeklindeki Sünnî yorumların en büyük dayanak noktası olmuştur.

Hz. Ali'nin rivayetteki ifadelerinin mehdinin Hasan'ın soyundan geleceğine sarıh bir şekilde işaret ettiğini söyleyen İbn Teymiyye (öl. 728/1328), bu meseleyi Hz. Hasan ve Hüseyin'i, Hz. İsmail ve İshak peygamberlere benzeterek açıklamaktadır. Nasıl ki İsmail İshak'tan daha büyük ve daha ferasetli ise, Hasan'da Hüseyin'den büyüktür ve bu yüzden Hz. Peygamber, Hasan için seyyit ifadelerini kullanmıştır. Bununla beraber Peygamberlerin çoğu Hz. İshak'ın soyundan, meşhur, önder ve imamların çoğunluğu ise Hüseyin'in soyundandır. Hz. Peygamber nübüvvetin sonunu temsil etmekte ve Hz. İsmail'in soyundandır. Halifelerin sonuncusu Mehdî'de Hasan'ın soyundan olacaktır.⁴² Bu konuda Şîa'ya bir reddiye de Zehebî'den (öl. 748/1348) gelmektedir. Mehdiyle alakalı açıklama yaparken onun soyu hakkında mezkûr Hz. Ali rivâyetini kullanarak Mehdî'nin adının Muhammed b. Abdullah olacağını, bunun Mehdî'yi Muhammed b. Hasan olduğunu iddia edenlere bir reddiye olduğunu, ayrıca onun soyunun Hüseyin'den değil Hasan'dan olacağını söylemektedir.⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye'de (öl. 751/1350) birçok rivâyetin Mehdî'nin Hasan'ın soyundan olacağına delalet ettiğini söylemektedir. Bu

39 Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 6/337; Tirmizî, *es-Sünen*, 4/75; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/42.

40 Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 6/347; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik fî şerhi Muvatta'i Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2007), 7/322. Muhammed b. Cafer'in (öl. 113/731) Hz. Ali'den naklettiği maktû' rivâyet için bk. Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten* (Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412), 1/374. Bazı muteber rivâyetlerde Hz. Hasan'ın göğüsten başa kadar, Hz. Hüseyin'in ise belden aşağısının Hz. Peygamber'e benzediği nakledilmiştir. bk. Tirmizî, *es-Sünen*, 6/126; Ahmed b. Hanbel, 2/164, 212, Başka rivâyetlerde ise Hz. Peygamber'e Hz. Hasan kadar benzeyen başka kimsenin bulunmadığı zikredilmiştir. bk. Buhârî, *eş-Şahîh*, 3/1370; Tirmizî, *es-Sünen*, 6/124; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/164, 212.

41 Ebû Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *Muhtaşaru Süneni Ebî Dâvud* (Riyad: Mektebetü'l-mearif, 2010), 3/119; Abdurrahman el-Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-aḥvazî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.) 6/403.

42 Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Faḍlu ehli'l-beyt ve ḥukûkühum* (Cidde: Dâru'l-kible, 1984), 46, 47. İbn Teymiyye'nin Ebû Davûd rivâyetini Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a işaret ederek "Mehdî bu oğlumun soyundandır" şeklinde farklı ifadelerle vermesi ayrıca dikkat çekicidir. Ayrıca bk. İbn Teymiyye, *Câmü'u'l-mesâil* (Riyad: Dâru 'âlemi'l-fevâid, 1422), 3/98.

43 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Müntekâ min Târîhi'l-İslâm* (Suudiye: er-Riâsetü'l-âmme, 1413), 1/534.

durumun hoş bir sır olduğunu belirten İbn Kayyim, meseleyi Hz. Hasan'ın hilafetten feragat etmesiyle Allah'ın yeryüzünde gerçek hilâfet ve adaleti ika-me edecek Mehdî'yi onun soyuna bahşettiğini belirtmiştir.⁴⁴ İbn Kayyim'in, Mehdî'nin Hz. Hüseyin'in soyundan olduğuna inanan Şîa'ya reddiye niteliği taşıyan, Mehdî'nin esasında Hüseyin'in soyundan olamayacağı argümanı, Hz. Hüseyin'in hilafet karşısındaki tutumuna bağlanmaktadır. İbn Kayyim'a göre Allah için kim bir şeyi terk ederse Allah'ın ya ona ya da zürriyetine daha hayırlısını vereceğini, Hz. Hüseyin'in hilafeti almak için hırslandığını, savaştığını ve netice olarak zafer elde edemediğini söylemektedir.⁴⁵

İbn Kesîr (öl. 774/1373) de Mehdî'nin Muhammed b. Abdullah adında Hasan'ın soyundan olacağını ifade ederken⁴⁶ kıraat ve hadis alimlerinden İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) Hz. Ali'nin bu konudaki ifadelerini delil getirerek Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceğini söylemektedir.⁴⁷ İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567) ise Mehdî konusuyla alakalı bazı rivâyetleri tadyîf ederken Hz. Ali rivâyetini zayıflığına rağmen Mehdî'nin soyu hususundaki görüşüne delil olarak getirmektedir. Mehdî'nin Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın soyundan olacağını bildiren haberlerin⁴⁸ zayıf olduğunu söyleyerek, bunların sahih olduğu kabul edilse dahi Hz. Fatma'nın soyundan geleceği yönündeki haberlere muâriz olmadığı, zira Hz. Fatma'nın soyunun aslında Hz. Abbâs'ın bir kolu olduğunu belirtmektedir. Nihayetinde Mehdî'nin Hz. Ali'nin bildirmesi üzerine Hasan'ın soyundan geleceğini ifade etmektedir.⁴⁹ Heytemî'nin konu hakkında birçok rivâyeti tadyîf ederken zayıf bir senetle gelmiş mevkûf bir rivâyeti görüşüne delil olarak kullanması meseleyi ancak Şîa'ya reddiye özelinde ele aldığını göstermektedir.

Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) ise konuyu detaylı bir şekilde ele alarak, önceki alimlerin meramlarını daha sarîh ifadelerle anlatmaktadır. Rivâyetin mevkûf olduğunu bildiren müellif, rivâyette bulunan *ابني هذا* ifadesiyle Hz. Hasan'ın tahsis edilerek diğer ihtimallerin çıkarıldığını, böylece Mehdî'nin sarîh bir şekilde Hz. Hasan'ın soyundan geleceğini belirtmiştir. Anne tarafından da soyunun Hz. Hüseyin'e dayanacağını söyleyen Ali el-Kârî, Şîa'nın

44 İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l-münîf* (Halep: Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmiyye, 1403), 151.

45 İbn Kayyim, *el-Menâr*, 151.

46 Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *en-Nihâye fî'l-fiten ve'l-melâhim* (Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1988), 1/55.

47 Ebü'l-Hayr Şemsuddin İbnü'l-Cezerî, *Menâkıbü'l-esedi'l-gâlib* (Kahire: Mektebetü'l-Ku'ân, 194), 77. İbnü'l-Cezerî'nin Şîa Muhammed Bâkır el-Mahmûdî tarafından tehzîb edilen *Esne'l-meṭâlib*'inde Hasan ismi Hüseyin olarak gelmektedir. bk. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Esne'l-menâkıb fî tehzîbi esnâ'l-meṭâlib*, thk. Muhâmmmed Bakır el-Mahmûdî (Basım yeri yok, 1983), 166-168.

48 Bu rivâyetin mevzû' olduğu hakkında bk. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Mevḍû'ât* (Medine: Muhammed Abdulmuhsi, 1966), 2/37; Celaleddin es-Suyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a fî'l-aḥbâri (eḥâdiṣi)'l-mevzû'a* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1996), 1/397.

49 İbn Hacer el-Heytemî, *eş-Şevâiku'l-muḥriḳâ* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1997), 2/679.

Mehdî'nin Muhammed b. Hasan el-Askerî olduğu iddiasının batıl olduğunu belirtmektedir. Rivâyetin senedindeki Ebû İshâk es-Sebî'î'yi tanıtan müellif, onun Hz. Ali ve daha başkalarını gördüğünü ve Berâ b. Âzib ve Zeyd b. Erkâm'dan semâ'ı olduğunu bildirmektedir.⁵⁰ Bunlardan Ali el-Kârî'nin, Ebû İshâk'ın Hz. Ali'yi görmüş olmasının, bu sözleri ondan işittiği kanaatinde olduğu anlaşılabilir. Ancak Ebû İshâk, semâ'ı olan kişileri sayarken Hz. Ali'yi zikretmemiştir. Ayrıca el-Kârî, rivâyetin senedindeki Ebû Dâvud'un müphem olan şeyhine de hiç temas etmemiştir.

Konuya kitabının farklı bir yerinde tekrar değinen müellif, Mehdî'nin Hz. Hasan'ın mı yoksa Hz. Hüseyin'in mi soyundan geleceği hususunda ihtilaf edildiğini belirterek, Mehdî'nin her iki soyu da kendinde toplama ihtimalinin bulunduğunu söylemektedir. İbn Teymiyye'nin meseleyi Hz. İsmail, İshâk ve zürriyetleri çizgisinde ele alması gibi bir benzetme yaparak, hilafetten feragat etmesi sebebiyle mehdînin Hz. Hasan'ın soyundan geleceğini bildirmektedir. Bu yorumuna Ebû İshâk yoluyla gelen mezkûr rivâyeti de sarih bir delil olarak sunmaktadır.⁵¹

Sabbân (öl. 1206/1792) yine Ebû Davûd rivâyetini delil göstererek Mehdî'nin soyunda halefleriyle aynı çizgide bulunmuştur.⁵² Fahrulhasan el-Kenkûhî (öl. 1315/1898) ise Alî el-Kârî'nin sözlerini istidlal yaparak aynı görüşü paylaşmıştır.⁵³ Hindistanlı fıkıh ve hadis âlimi ve Ebû Davûd şârihi

50 Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirḳâtü'l-mefâtiḥ şerhi Mişkâti'l-meşâbiḥ* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2002), 8/3447.

51 Ali el-Kârî, *Mirḳât*, 8/3438.

52 Muahammed b. Ali es-Sabbân, "İs'âfu'r-râğibîn", *Nûru'l-ebşâr fî menâkıbi Âli beyti'n-Nebiyi'l-muḥtâr*, Mümin b. Hasan eş-Şeblencî (Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1877), 137

53 Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Şerhü Süneni İbn Mâce* (Amman: Beytü'l-efkârî'd-düvelyeye, 2007), 1504. Son dönem mütefekkirlerinden Saîd Nursî'nin (öl. 1380/1960) mehdî hadîsleri hakkında görüş ve tevilleri üzerine yapılan bir çalışmada araştırmacı, Nursî'nin, Mehdî'nin soyu hususunda Süyûtî'yle aynı görüşte olduğunu belirterek Mehdî'nin kendinde hem Hasan hem de Hüseyin soyunu toplayacağını söylemektedir. Araştırmacı Süyûtî'nin İbn Mâce üzerine yapmış olduğu şerhten bu ifadeleri almaktadır. Mezkûr kitap, Süyûtî'nin *Misbâhu'z-zücâce* şerhiyle birlikte Abdulgânî el-Müceddî'nin (öl. 1296/1879) *İncâhu'l-hâce* ve Fahu'l-Hasan el-Kenkûhî'nin (öl. 1315/1897) şerhini ihtiva etmektedir. Araştırmacı ciddi bir hata yaparak Mehdî'nin soyunun Hz. Hasan ve Hüseyin'den geleceğine yönelik görüşü Süyûtî'ye dayandırmaktadır. bk. Anas Mohammed Riza Qahwajî, "Ârâu'l-ustâz en-Nursî fî ahâdîsi'l-Mehdî ve te'vîlâtuhu lehâ ve muta'allakâtuhâ", *AL-NUR Academic Studies on Thought and Civilization* 18 (2018), 19. Halbuki bu görüş mezkûr kitapta Kenkûhî tarafından zikredilirken esasında o da bunu Alî el-Kârî'den aktarmaktadır. Kenkûhî'nin yorumu için bk. Suyûtî, *Şerhü Süneni İbn Mâce* (Amman: Beytü'l-efkârî'd-düvelyeye, 2007), 1504, Ali el-Kârî'nin şerhi için bk. Ali el-Kârî, *Mirḳât*, 8/3438. Bununla beraber Saîd Nursî, Mehdî'nin Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan geleceğine işaret etmekle birlikte hangisinden geleceğini net olarak belirtmemektedir. bk. Saîd Nursî, *Lem'alar* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2016), 26. Ayrıca bk. Derya Yörük Kesik, *Saîd Nursî'nin Risâlelerinde Mehdîlik Telakkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

Âzîmâbâdî'de (öl. 1329/1911), İbn Teymiyye ve Alî el-Kârî çizgisindedir.⁵⁴ Suudlu muâsır alim Abdulmuhsin el-Abbâd konuyla alakalı birçok rivâyet aktarıp bunlardan bazılarını tadyîf ettikten sonra Şîa'ya cevap verme niyetiyle Hz. Ali rivâyetine işaret ederek Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceğini belirtmektedir.⁵⁵

İbn Teymiyye'nin ilk olarak zikrettiği ve Alî Kârî'nin devam ettirdiği Hz. Hasan ve Hüseyin'in Hz. İsmail ve İshak'a benzetilmesi, dolayısıyla Hz. İshak soyundan gelen peygamberlere karşılık Hz. İsmail'in soyundan Hz. Peygamber'in geldiğine, buna karşılık Hz. Hüseyin soyundan gelen önderlere karşılık, Mehdî'nin, Hz. Hasan'ın soyundan geleceği şeklindeki bir yorum kanaatimizce zorlama görünmektedir. Zira Hz. Hüseyin soyunun tarihte öne çıkmasında hicrî I. ve II. asırda meydana gelen mezhebî ve siyasî olaylar göz ardı edilemez. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da ailesiyle birlikte şehit edilmesi ona yönelik iltifatı artırırken, Hz. Hasan soyundan birçok kişinin yönetime karşı isyanda bulunması onun sülalesini daha geri plana itmiş olabilir. İmâmiyye Şîa'sı'nın takip ettiği imamların çoğunluğunun yönetimle barışık olmaları ve herhangi bir isyana bulaşmamaları⁵⁶ daha sonrasında mutedil Müslümanlar tarafından Hüseyin nesline yönelik teveccühü artırmış olması da muhtemeldir.

İbn Kayyim'ın, Hz. Hasan'ın hilâfetten feragatiyle soyuna Mehdî'nin bahşedildiği, Hz. Hüseyin'in ise hilâfet için hırslanması neticesinde şehit edildiği şeklindeki yorumunda da çelişkiler bulunmaktadır. Zira Hz. Hasan'ın anlaşmalı bir şekilde daha sonra kendisinin halife olması şartıyla hilafetten çekildiği, Hz. Hüseyin'in ise halife olmak üzere kendisini çağıran topluluğun davetine icabet ederek çıkmış olduğu yolda şehit edilmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte İbn Kayyim'ın Hz. Hüseyin hırslandığı iddiası da pek makul değildir, çünkü o Kûfeliler'in kendisini hilafete daveti üzerine yola çıkmış ve şehit olmuştur.⁵⁷ Nitekim Hz. Hasan'da başta taraftarlarının teşvikiyle Muaviye üzerine gitmiş, ancak sulh yaparak hilafeti teslim etmiştir. Hilafette hak iddia etme ve bu uğurda yola çıkma hususunda Hz. Hasan ve Hüseyin eşit dururken, muhatapları olan Muâviye ve Yezîd'in onlara karşı tutumları hilafet mücadelelerinde farklı tezahür etmiştir. Bundan dolayı Hz.

54 Âzîmâbâdî, *'Avnu'l-ma'bûd, şerhî süneni ebî Dâvud* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1415), 11/250.

55 Ebdulmuhsin el-Abbâd, "Aķîdetü ehl-i's-sünne ve'l-eser fi'l-Mehdi'l-Muntazar", *Mecelle-tü'l-câmi'ati'l-İslâmiyye* 1/3 (1969), 142.

56 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 6/362-365; Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, 5/446; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl fi't-târîh* (Beyrut: Daru'l-kitâbi'l-'arabî, 1997), 5/332; Taberî, *Tarîhu't-Taberî* (Beyrut: Dâru't-turâs, 1387), 8/554-555.

57 Taberî, *Tarîhu't-Taberî*, 5/347. Bu konu hakkında ayrıca bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, "Hz. Hüseyin ve Kûfeliler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 11/33 (2005), 475-500.

Hüseyin'in hırslandığı ve kaybettiği, buna mukabil Hz. Hasan'ın fedakârlıkta bulunduğu şeklindeki bir yorum hakikatten uzak gözükmetedir.⁵⁸

3. Şîî Rivâyetlerde Mehdî'nin Soyu

3.1. Mehdî'nin Hz. Hasan'ın Soyundan Geleceğine İşaret Eden Rivâyet

On İki İmam Şîası, Mehdî'nin 11. imam Hasan el-Askerî'nin (öl. 260/874) oğlu Muhammed olduğuna, 329/941'de gaybete girdiğine ve ahir zamanda zuhur edeceğine inanmaktadır. Dolayısıyla beklenen Mehdî'nin Hz. Hüseyin'in soyundan olduğu hususu itikadî bir mesele olup bu konuda ihtilaf bulunmamaktadır.⁵⁹ Bu inancı, Sünnî ulemânın da itiraf ettiği şeklinde görüşleri sürülse de⁶⁰ Şîa'nın muteber kaynaklarından Kuleynî'nin (öl. 329/941) *el-Kâfî*'sinde İmâmiyye'nin 9. İmam'ı Muhammed b. Ali'nin (öl. 220/835) aktarmış olduğu ve daha sonradan Meclisî'nin (öl. 1110/1698) tashih etmiş olduğu bir rivâyette Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceği belirtilmiştir. Bu rivâyetin ana şahsiyetleri yine Sünnî kaynaklarda geçtiği üzere Hz. Ali ve Hasan'a dayanması itibariyle de dikkat çekicidir. Muhammed b. Ali'nin aktardığına göre Hz. Ali, Selmân-ı Farisî'ye dayanmış bir şekilde yanlarında Hz. Hasan ile birlikte Mescid-i Haram'a girer. Yanlarına aniden güzel yüzlü ve temiz giyimli bir adam gelip selam vererek Hz. Ali'ye üç soru soracağını, şayet sorularına cevap verirse kendilerine İmâmet meselesinde zulmedildiğini ve karşı cenahın güvenilir olmadığına inanacağını söyler. Böylece uyuyan kişinin ruhunun nereye gideceği, kişinin nasıl hatırlayıp unuttuğu ve çocuğun nasıl amca ve dayıya benzediğini sorar. Hz. Ali, Hasan'a dönerek: "Cevap ver Ey Ebû Muhammed!" der. Soruları Hasan'ın cevaplama üzerine kelime-i şehadet getiren adam Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu ve onun işaretiyle kâim olduğunu söyleyerek, Hz. Ali'ye işaret eder. Sonrasında ise aynı şehadetle Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin'den devam ederek 11. imam Hasan b. Ali'nin babası Ali el-Hâdî'nin emriyle kâim olduğunu söyler. Devamında durumu zahir olana kadar isimlendirilmeyen ve künyelenmeyen yeryüzünü adaletle dolduracak kişinin Hasan'ın soyunda olduğuna şehadet eder.⁶¹ Rivâ-

58 Zira İbn Cüzay ve İbn Acîbe eş-Şûrâ 42/40 ayetinin Hz. Hasan'a, eş-Şûrâ 42/41 ayetinin ise Hz. Hüseyin'e delalet ettiğini söylemişlerdir. bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li'ulûmi't-tenzîl*, 2/251; İbn Acîbe, *el-Baḥru'l-medîd*, 5/226.

59 Süleym b. Kays, *Kitâbu's-Süleym*, 2/840, 907; Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/292/328; İbn Babaveyh el-Kummî, *el-İmâme ve't-tebşira min'l-Ḥayre*, 1/110; Sadûk, *Kemâlu'd-dîn ve temâmun'ni-ma*, 1/256.

60 Şîa tarafından Ehl-i Sünnet'in on ikinci imam Muhammed b. Hasan'ın doğduğunu ve gaybete girdiğini kabul ettikleri yönünde iddiaların tenkidi için bk. Yusuf Oktan, *er-Rivâyâtü'l-vâride fî vücûd ve gaybeti'l-İmâmi's-sânî 'aşara dirâsetün muḳârenetün beyne's-Sünne ve's-Şî'a* (Kuala Lumpur: Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019).

61 Rivâyette gelen ibare şu şekildedir: وَأَشْهَدُ عَلَى رَجُلٍ مِنْ وُلْدِ الْحَسَنِ

yetin devamında adamın kalkıp gitmesi üzerine Hz. Ali oğlu Hasan'a adamı takip edip nereye gittiğini öğrenmesini ister. Dışarıya çıkan Hasan adamı bulamayıp durumu babasına haber vermesi üzerine Hz. Ali onun Hızır olduğunu bildirir.⁶²

İlk bakışta Sünnî kaynaklardaki Cibril rivâyetine benzeyen,⁶³ imâmeti ve silsileyi Hızır'ın ağzından tescilleyen bu haber erken dönem Şiî kaynaklarında bulunması hasebiyle önemlidir. Bununla beraber rivâyette geçen Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceği ifadesi (مِنْ وُلْدِ الْحَسَنِ) konumuz açısından da ayrıca önem arz etmektedir. Bu ifadeden Hasan el-Askerî'nin oğlu ve Mehdî olarak telakki edilen Muhammed'in kastedildiği mümkün görünmektedir. Zira مَنْ وُلْدِ الْحَسَنِ şeklindeki ifade Hasan'ın çocuklarından/sulbünden anlamına gelerek tek bir çocuğu olduğu iddia edilen 11. imam Hasan b. Ali olarak anlaşılmasını nefyetmektedir. Her ne kadar Meclisî ifadedeki مِنْ harf-i cerrinin beyan anlamında olduğu, Hasan b. Ali'nin Mehdî'den başka çocuğunun olmadığını söylese de⁶⁴ bu neticeyi değiştirmemektedir. Zira kelime *çocuklarından* (وُلْدِ) şeklinde çoğul olarak gelmektedir. Bunun yanında birazdan zikredilecek rivâyetlerdeki Hasan kelimesini Hüseyin'e çevirme çabaları bunu ayrıca ispatlamaktadır.

Kuleynî sonrası Hz. Hasan'ın Hızır'a vermiş olduğu cevapları detaylarıyla birlikte kitabında zikreden Kuleynî'nin muâsırı İbn Bâbeveyh el-Kummî (öl. 329/941), rivâyeti Mehdî'nin, Hasan'ın soyundan geleceği yönünde nakletmektedir.⁶⁵ Lakin hicrî IV. asır müelliflerinden Numânî'nin (öl. 360/971) *el-Ğaybe*'sinde ise mezkur rivâyet Mehdî'nin, Hz. Hüseyin'in soyundan olacağı مَنْ وُلْدِ الْحُسَيْنِ şeklinde gelmektedir.⁶⁶ Yine aynı rivâyeti zikreden Sadûk (öl. 381/991) kelimeyi bazı kitaplarında Hasan'ın neslinden şeklinde zikrederken⁶⁷ diğer bazı kitaplarında Hüseyin'in soyundan olacağı yönünde nakletmektedir.⁶⁸

Ali b. Muhammed el-Hazzâr'ın (4.yy/10yy) mezhepte Mehdî addedilen 12. imam Muhammed b. Hasan'ın soyunu zikrettiği bazı rivâyetlerde, 11. imam Hasan b. Ali'den sonra Kâim'in Hasan'ın çocuklarından (مِنْ وُلْدِ الْحَسَنِ) olacağı ibaresi bulunmaktadır.⁶⁹ Ancak bu rivâyetler muâsırı olduğu İbn Bâbeveyh, Kuleynî, Numânî (360/971) ve Sadûk tarafından zikredilmemiştir. Bunun yanında mezhepte 11. imam Hasan b. Ali'nin tek oğlu olduğu ittifak edilen

62 Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/525-526, Tûsî, *el-Ğaybe*, 154-155; Kummî, *el-İmâme ve't-tebşira*, 105-106; Sâdûk, *Kemâlu'd-dîn ve temâmu'ni'me*, 1/313.

63 Buhârî, *eş-Şahîh*, 1/28; Müslim, *eş-Şahîh* (Beyrût: Dâru'c-Ceyl, 1334), 1/23.

64 Meclisî, *Mir'âtü'l-'uqûl*, 6/203-207.

65 Kummî, *el-İmâme ve't-tebşira*, 106.

66 Numânî, *el-Ğaybe*, 59.

67 Sadûk, *Kemâlu'd-dîn*, 1/315; Sadûk, *'Uyûnu'l-Ahbâr*, 1/67.

68 Sadûk, *'İlelü's-şerâi'*, 1/96-97.

69 Hazzâr er-Râzî *el-Kummî*, *Kifâyetü'l-eser*, 156, 218, 263, 267.

bir meselede, Şîa tarafından rivâyetin *Hasan'ın çocuklarından* şeklinde bir ibareyle nakledilmesi, mezhep içinde sorunlu görülmektedir.

Mezkûr ibare Şîi akideye muarız olarak hicrî V. asırda Cerîr b. Rüstem et-Taberî (öl. 411/1021) ve VI. asırda Tabersî (öl. 588/1192) tarafından *Hasan'ın çocuklarından* şeklinde nakledilmektedir.⁷⁰ İbareler, الحسن من وُلْد şeklinde çoğul olarak gelerek *Hasan* kelimesini 11. imam Hasan b. Ali'ye nispet edilmesini imkansız hale getirirken, ibaredeki *çocukları* ifadesiyle Mehdî'nin nesebinin Hz. Hasan'a nispet edilmiş olması kesin bir hal kazanmaktadır.

3.2. Sünnî Kaynaklardaki Hz. Ali Rivâyetinin Hüseyin Versiyonu

İmamî kaynaklarda dikkat çeken rivâyetlerden biri de mezkûr Ebû Davûd rivâyetinde Hz. Ali'nin yanında bulunan oğlu Hasan'ın yerini diğer oğlu ve mezhebin İmâmeti kendisinden devam ettirdiği Hüseyin'in almasıdır. Numânî ve sonrasında Tûsî'nin (öl. 460/1068) İsmail b. 'Ayyâş → A'meş → Ebû Vâil tarikiyle naklettikleri rivâyette, Hz. Ali oğlu Hüseyin'e bakarak onun Hz. Peygamber'in isimlendirdiği gibi seyyit olduğunu ve insanların gafil, adaletin zail olduğu bir dönemde neslinden isim, huy ve yaratılış bakımından Hz. Peygamber'e benzeyen bir adamın çıkacağı yönündeki sözleri nakledilmiştir.⁷¹ Erken dönem müelliflerinden sadece iki kişi tarafından aktarılan bu rivâyet kendilerinden sonra birçok Şîi müellif tarafından da zikredilmiştir.⁷² Rivâyetin aslının Sünnî kaynaklardaki benzerliği dikkat çekmektedir. Bunun yanında Sünnî kaynaklarda gelen ve Hz. Ali'nin Hz. Hasan'a baktığı ve Şuayb b. Hâlid → Ebû İshâk es-Sebî'î → Ali yoluyla nakledilen rivâyeti de aktaran Şîi müellifler, yine Hasan kelimesini mezhebin inanç esaslarına uyacak şekilde Hüseyin olarak sumaktadırlar.⁷³

Muhtemelen kendinden önceki en erken hicrî 4. asır Numânî'nin zikrettiği mezkûr rivâyete dayanan Şîi İbnü'l-Batrîk el-Hillî (öl.600/1204) rivâyette geçen Hasan kelimesinin râvînin vehmi yüzünden yanlış yazıldığı aslında Hüseyin demek istediğini zira Mehdî'nin hilafı mümkün olmayacak derecede Hüseyin'in soyundan olacağını söyleyerek⁷⁴ Sünnî kaynaklarda Hasan olarak gelen ve sonraki Sünnî ulema tarafından bu minval üzere yorumlanan rivâyeti görmezden gelmektedir.

70 Cerîr b. Rüstem et-Taberî, *Delâilü'l-İmâme*, 174, 175; Tabersî, *el-İhticâc 'alâ ehli'l-lücâc*, 1/277.

71 Numânî, *el-Ğaybe*, 214; Tûsî, *el-Ğaybe*, 190.

72 İbnü'l-Batrîk el-Hillî, *Umdetü 'uyûni Şihâhi'l-aḥbâr*, 434, 437; Muhammed b. Hasan el-Âmilî, *İsbâtu'l-hüdât* (Beyrut: A'lamî, 1425), 5/124, 160, 236; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 51/39, 120.

73 İbnü'l-Batrîk el-Hillî, *Umdetü 'uyûni Şihâhi'l-aḥbâr*, 434; Ali b. Musa İbn Tâvûs, *eṭ-Ṭarâifu fî ma'rifeti mezâhibi't-ṭavâif* (Kum: Hayâm, 1400), 1/177; Ali b. Muhammed el-Âmilî, *eṣ-Şirâtu'l-mustakîm* (Necf: el-Mektebetü'l-Haydariyye, 1384), 2/242; Âmilî, *İsbâtu'l-hüdât*, 5/236; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 36/368.

74 İbnü'l-Batrîk el-Hillî, *Umdetü 'uyûni Şihâhi'l-aḥbâr fî menâkıbi İmâmi'l-ebrâr* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1437), 437.

3.3. Ali Oğullarından Hüseyin'in Öne Çıkarılmasına İşaret Eden Rivâyetler

Şîa'da Hz. Ali ile başlayan ve 12. imam Muhammed b. Mehdî ile biten İmâmet, sadece Hz. Hasan ve Hüseyin arasında kardeşten kardeşe geçmiş, sonrasında ise aynı neslin çocuklarından devam etmiştir. Hz. Hasan'dan sonra onun oğullarından birisinin imam olması beklenirken imâmet, kardeşi Hüseyin'e geçmiştir. Hz. Ali'nin birçok oğlu varken imâmete Hz. Hasan ve Hüseyin'in muhatap olması, zorunlu olarak diğer çocukları arasında öne çıkan, Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer'den olan ve Yezîd'in ölümünden sonra Muhtâr es-Sakafî'nin Kûfe'ye giderek ona biate çağırıldığı Muhammed b. Hanefiyye'nin⁷⁵ bu sıralamadan elenmesini gerektirmektedir. Bu minval üzere gelen ve Cafer es-Sâdık'a nispet edilen rivâyette Hz. Ali'nin kılıcının kabzasında küçük bir sahifenin olduğu, Hz. Ali'nin onu önce Hasan'a verdiği, Hasan'ın açtığı kabzada bulduğu kağıdı okuduğu, sonrasında ise kabzayı Hüseyin'e verdiği kabzayı açan Hüseyin'in kağıdı okuduğu, son olarak oğlu Muhammed'e kabzayı verdiği kabzayı açan Muhammed'in onun içinde bir şey bulamadığı yönünde bir olay zikredilir.⁷⁶ Bu gibi rivâyetler, silsilenin devamını ispat açısından olmasa da kardeşler arasındaki imâmet hakkında Muhammed b. Hanefiyye'nin dışarıda bırakılması yönünden önemlidir.

Hz. Ali ile başlayan sonrasında Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin'le devam eden İmâmet silsilesi muhtelif rivâyetlerde işlenmiş olsa da⁷⁷ imâmetin, Hz. Hasan'dan sonra çocuklarına geçmeyip Hüseyin'e geçerek onun neslinden devam etmesi, mezhep içi bir takım soruların imamlara yöneltilmesine sebep olmuştur. Bu minval üzere gelen soruların ilkinin Kuleynî'nin kitabında naklettiği görülmektedir. İbrahim b. Muhammed el-Caferî'î Cafer es-Sâdık'a, adil olanın Hasan'dan sonra İmâmetin Hüseyin'e geçmesi değil, Hasan'ın büyük oğlundan devam etmesi şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Cafer es-Sâdık ise soruyu, bu işin Allah'ın dilemesiyle olacağı şeklinde cevapladığı nakledilmiştir.⁷⁸ Muhtemelen bu tarz sorular hicrî IV. asrın sonlarına doğru artmış olmalı ki birçok Şîî kaynakta olmasa da özellikle Sadûk'un eserlerinde bu tarz rivâyetler göze çarpmaktadır. Hatta bu rivâyetlere göre mezhep içinde Hasan'ın Hüseyin'den daha faziletli olmasına rağmen, İmâmetin Hüseyin'den devam ettiği şeklinde rivâyetler de mevcuttur. Hişâm b. Sâlim'in, Cafer'e Hasan'ın mı yoksa Hüseyin'in mi üstün olduğu şeklindeki bir sorusuna Cafer, Hasan'ın daha üstün olduğunu söylemiştir. Buna mukabil imâmetin neden Hasan'ın

75 İbn Sad, *eṭ-Ṭabâktu'l-Kubrâ* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1990), 5/67-72.

76 Saffâr, *Beşâirü'd-derecât*, 1/307.

77 Süleym b. Kays, *Kitabu's-Süleym*, 2/907; Saffâr, *Beşâirü'd-derecât*, 1/163; Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/64, 297; Kummî, *el-İmâme ve't-tebşîre*, 64, 111; Sadûk, *Men lâ yahduruh'l-fakîh*, 4/189; Tûsî, *Tehzîbu'l-aḥkâm*, 9/17.

78 Kuleynî, *el-Kâfî*, 1/359.

zürriyetinden değil de Hüseyin'den devam ettiği şeklindeki sorusuna ise Cafer, olayı Hz. Musa ve kardeşi Harun'a benzetmiş, Allah'ın kardeş olmalarına ve Mûsâ'nın (a.s.) daha üstün olmasına rağmen nübüvveti Hz. Harun'dan devam ettirdiğini söylemiştir.⁷⁹ Aynı soru mezhebin 8. imamı addedilen Ali b. Musa'ya (öl. 203/819) sorulması üzerine Ali'nin, *Allah yaptığından sorumlu tutulamaz*⁸⁰ ayetiyle cevap verdiği nakledilmiştir.⁸¹ Böylece Hz. Hasan'dan devam etmesi beklenen imâmetin Hüseyin'den devam etmesine yönelik sorulara hikmet ekseninde cevaplar verildiği görülmektedir.

3.4. Ahir Zamanda Hasan'ın Soyundan Birinin Mehdî'ye Tabî Olması

Hz. Hasan'ın soyundan birinin İran'ın kuzeyinde Hazar deniziyle Kazvin arasında bulunan Deylem'de ortaya çıkışı, Şiî kaynaklarda Mehdî'nin zuhuru öncesi vaki olacağı haber verilen alametlerdendir. Mehdî'ye yardım edecek olan bu kişinin, onun düşmanlarına karşı savaşacağı ve nihayetinde öldürüleceği zikredilmiştir.⁸²

Cafer b. Abdullah'a Şîa'sının ne zaman kurtulacağı şeklindeki bir soruya verdiği cevapta saymış olduğu alametlerden biri de *Hasanî* isminde birinin Mekke'ye gideceği, orada öldürüleceği, kesik başının *Şâmî* adında birine gönderilmesi sonrasında Mehdî'nin zuhur edeceğini zikretmiştir.⁸³ Meclisî'nin tashîh etmiş olduğu⁸⁴ bu rivâyet hakkında Mâzındırânî (öl. 1081/1671) Hasanî'nin Mehdî'nin zuhurunu temenni ederek Mekke'den yola çıkacağını söylemektedir.⁸⁵

Müteahhir dönem kaynaklardan *Bihârü'l-envâr*'da gelen bir rivâyete göre ise Mehdî Mekke ahalisini kendine biate çağırarak için müntesiplerinden birini gönderir. Mekke'ye gelerek Mehdî'nin haberlerini ulaştıran bu kişinin rükün ile makam arasında öldürüleceği bu şahsın masum bir kişi olarak Nefsü'z-Zekiyeye şeklinde isimlendirildiği⁸⁶ başka bir rivâyette ise isminin Muhammed b. Hasan olduğu nakledilmektedir.⁸⁷ Mehdî'nin yardımcısı olarak tanımlanan bu kişinin sireti hakkında sunulanlar, tarihte mehdî lakaplı Abbâsî Halifesi Mansûr'a (öl. 158/775) karşı Medine'de isyan eden Muhammed b. Abdullah Nefsü'z-Zekiyeye'yi (öl. 145/762)⁸⁸ hatırlatmaktadır. Zira Muhammed'in öldü-

79 Sadûk, *Kemâlu'd-dîn*, 2/416. Buna benzer başka bir rivâyet için bk. *Sadûk, el-Hişâl*, 1/305; *Sadûk, Kemâlu'd-dîn*, 2/359.

80 el-Enbiyâ' 21/23.

81 Sadûk, *Uyûnu Aḥbâri'r-Rıdâ*, 2/82; Sadûk, *İleleü's-şerâi'*, 1/208.

82 Huseybî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ*, 403.

83 Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/225.

84 Meclisî, *Mir'âtu'l-'uḳul*, 26/157.

85 Mâzındırânî, *Şerḩu'l-Kâfî*, 12/286.

86 Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 52/307

87 Sadûk, *Kemâlu'd-dîn*, 1/331.

88 Bu konu hakkında bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr*, 24/25; Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-abdullah-el-mehdi> (10.12.2020).

rülmesi ve başının kesilerek İsâ b. Mûsâ'ya getirilmesi tarihi olaylarla da son derece benzerlik göstermektedir.⁸⁹ Hasan sülalesinden birinin Mehdî'ye tabi olması ve onun yardımcısı sıfatıyla öldürülmesi minvalindeki rivâyetleri bizim için önemli kılan; bu tarz rivâyetlerde Hasan soyundan Mehdî iddialarını tamamen ortadan kaldırmaya çabalanmasıdır. Böylece Hasan soyundan birinin ahir zamanda Mehdî'nin zuhuru sırasında Mehdî'ye tabi olarak kendi neslindeki Mehdîlik imkanını ortadan tamamen kaldırmaktadır.

3.5. Hz. Hasan Neslinden Abdulazîm b. Abdullah'ın (öl. 252/866) İmamlara Mehdî'nin Zuhuru Hakkındaki Soruları

Şiî kaynaklarda Hz. Hasan soyundan Abdulazîm b. Abdullah'ın imamlara Mehdî hakkındaki soruları dikkat çekmektedir. Zira Hz. Hasan neslinden biri olarak dönemin iddia edilen imamlarına tabi olması, kendi soyundan ya da nesebinin farklı kolundan beklenebilecek Mehdî iddialarını nefyettirmektedir. Mezhebin 9. imamı Muhammed b. Ali'nin huzuruna giren Abdulazîm b. Abdullah ona, Kâim'in Mehdî olup olmadığını sormuştur. Muhammed ise, Kâim'in Mehdî olarak kendilerinden olduğu ve onun gaybetinde beklenilmesi, zuhurunda ise ona itaat edilmesini söyleyerek, Mehdî'nin kendi soyundan üçüncü kişi olacağını bildirmektedir.⁹⁰ Hz. Hasan soyundan olan ve Şîa'da önemli bir yeri bulunan Abdulazîm b. Muhammed,⁹¹ mezhep imamlarına tabi olmuş, onlardan, Mehdî'nin 9. imam Muhammed'in dolayısıyla Hz. Hüseyin'in soyundan olacağı yönünde rivâyetler nakletmiştir. Bununla birlikte Abdulazîm'in, Muhammed b. Ali'nin Mehdî olmasını temenni ettiği minvalinde rivâyetler de zikredilmiştir.⁹² Bu bilgiler, Mehdî'nin Hasan soyundan olma ihtimalini mezhep içi nefyetme çabası olarak yorumlanabilmektedir.

Sonuç

Mehdî hakkındaki rivâyetler, hicrî I ve II. asırdaki siyasî ve mezhebi karışıklıklarda büyük rol oynamıştır. Ali oğullarında görülen mehdilik ve imâmet iddiaları, mehdî beklentisinin Hz. Hüseyin soyuna hasredilmediğini göstermektedir. Hz. Hasan ve hatta Hz. Ali'nin Havle bint. Ebû Cafer'den olan Muhammed soyunda görülen hilafet, imâmet ve mehdîlik iddiaları gibi siyasî, dinî ve mezhebî çıkışlar bu görüşü desteklemektedir.

Hz. Hasan'ın hilafeti sulh yoluyla Hz. Muaviye'ye bırakmıştır. Bu olay Buharî tarafından tahrîc edilen bir rivâyette zikredilmiştir. Rivâyette Ebû Bekre'nin, Hz. Peygamber ağzından Hz. Hasan'ın seyyit olduğu ve onun Müslümanlardan iki büyük topluluğun arasını yapacağı yönündeki sözleri zik-

89 Taberî, *et-Tarihü't-Taberî*, 7/594

90 Sadûk, *Kemâlu'd-dîn*, 2/377.

91 Ahmed b. Ali Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 247; İbn Davûd, *er-Ricâl*, 226.

92 Sadûk, *Kemâlu'd-dîn*, 2/377, 388.

retmesi, Hz. Hasan'ı sonraki yıllarda öne çıkarmıştır. Ebû Dâvûd'un tahrîc ettiği Hz. Hasan'ın seyyit olduğunu ve onun soyundan Mehdî'nin geleceğini bildiren mevkûf zayıf rivâyet ise Hz. Hasan imajını daha da ileri taşımıştır. Bu haber Sünnî ulema tarafından Mehdî'nin soyunun Hz. Hasan'a dayandırılmasında en güçlü argüman olmuştur. Bu söylem birçok Sünnî ulama tarafından Şîa'nın itikadına reddiye sadedinde kullanılmış ve rivâyetin Mehdî'nin soyunun Hz. Hasan'a dayandığı hususunda sarih bir ifade olduğu söylenmiştir. Hz. Hasan'ın hilafetten feragat etmesi Sünnî telakkide soyuna Mehdîliğin bahşedileceği şeklinde yorumlanmıştır. Böylece Hz. Hasan'ın hilafetten ümmet için feragat etmesiyle parlayan yıldızı, mehdînin onun soyundan geleceği şeklindeki Sünnî yorumlarla taçlandırılmıştır. Ancak gaybî bir meselenin temellenmesi hususunda zayıf olan rivâyet, senet yönünden de problemleri bulunmaktadır. Bu sorunların Sünnî ulemanın gözünden kaçtığı iddia edilmesi mümkün gözükme de rivâyete yaklaşımları Hüseyin soyundan geleceğine inanılan Mehdî temelli Şîi söyleme reddiye ve bu inancı nefyetme kabilinden olduğu söylenebilir.

Şîa'nın konuya yaklaşımı da farklı değildir. Mezhebin temel prensiplerini Hz. Hüseyin soyundan 12. İmam'ın mehdî olmasına dayandıran İmâmiyye Şîası, kaynaklarında Mehdî'nin Hz. Hasan soyunda geleceği yönündeki rivâyet, Meclisî'nin zorlama tevili dışında ya görmezden gelinmiş ya da sonraki bazı müellifler rivâyeti mehdinin *Hüseyin'in çocuklarından* geleceği yönünde nakletmiştir. Mehdinin soyunu Hz. Hüseyin'e çevirme çabası sadece kendi kaynaklarında kalmamış, Ebû Dâvud'un tahrîc ettiği Mehdî'nin Hz. Hasan'ın soyundan geleceği içerikli rivâyet, Hüseyin versiyonuyla Şîi ulema tarafından zikredilmiştir.

Özellikle hicrî IV. asırda Şîi kaynaklarda karşımıza çıkan imâmetin neden Hz. Hasan'dan sonra onun büyük oğlundan değil de Hz. Hüseyin'in soyundan devam ettiği içerikli sorulara verilen hikmet gereği cevaplar, Hz. Hüseyin'e verilen ilâhî bir rolle onu mezhep önüne çıkarma ve onun neslini meşrulaştırma çabaları olarak yorumlanabilmektedir. Bununla beraber Mehdî'nin zuhur ettiği zaman Hz. Hasan soyundan birinin ona tabi olması hatta onun elçisi olarak Mekke'ye gitmesi ve orada öldürülmesi gibi rivâyetler, gelecekte umulan durumların bazı yaşanmış tarihi olaylarla benzerliğini ortaya konymaktadır. Ayrıca bu tarz rivâyetler mezhebî olarak Hasan soyunun Mehdî'ye intisabı düşüncesini oluşturarak temelde Hüseyin soyunu meşrulaştırma çabası olarak da görülebilir. Yine Hz. Hasan soyundan ve mezhepte önemli bir yeri bulunan Abdulazîm b. Abdullah'ın, 9. imam Muhammed b. Ali'nin Kâim olması temennisi ve Mehdî'nin Hüseyin soyundan olacağı şeklindeki rivâyetleri aktarması Şîa'nın Hüseyin soyunu meşrulaştırma temelinde mezhebî bir temayülü olduğu düşünülebilir.

Kaynakça

- Abbâd, Ebdulmuhsin. “Aķîdetü ehl-i's-sünne ve'l-eser fi'l-Mehdi'l-Muntazar”, *Mecelletü'l-câmi'ati'l-İslâmiyye* 1/3 (1969), 142.
- Ahmed b. Ali Necâşî. *Ricâlü'n-Necâşî*, Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1365.
- Ali b. Hüseyin, Mesûdî, *Murûcu'z-zeheb*, 4 Cilt. Kum: Dâru'l-Hicre, 1409.
- Ali Kârî, Nûrüddîn Alî b. Sultân. *Mirķâtü'l-mefâtiħ şerhi Mişkâti'l-meşâbiħ*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2002.
- Âmilî, Ali b. Muhammed. *eş-Şirâtu'l-mustaķîm*. Necef: el-Mektebetü'l-Haydariyye, 1384.
- Âmilî, Muhammed b. Hasan. *İsbâtu'l-hüdât*. Beyrut: A'lamî, 1425.
- Aycan, İrfan. “Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan”. *İslâmî Araştırmalar* 4/2 (1990), 130-145.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmud. *'Umdetü'l-ķârî*. Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-arabî, ts.
- Âzîmâbâdî, Muhammed Şemsü'l-Hak. *'Avnu'l-ma'bûd, şerħi süneni ebî Dâvud*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2. Basım 1415.
- Bağdâdî, Abdulkahir. *el-Farķ beyne'l-firaķ*. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 2. Basım, 1977.
- Baraç, Mehmet. *Mehdilik inancının hicrî I-III. asırlardaki tarihi seyri ve günümüz Türkiye'sinde anlaşılma biçimleri*. İstanbul: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *eş-Şahîħ*. Beyrut: Dâru Tuki'n-necât, 1422.
- Bulut, Halil İbrahim. “İlk Dönem İmâmî Kaynaklarda Gaybet Anlayışı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 49-68.
- Demircan, Adnan. “Hz. Hasan ve Halîfeliği”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995), 81-89
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430.
- Eser, Mithat. “Abbâsiler Döneminin İlk Mehdisi Muhammed b. Abdullah ve Onun Mehdiliği ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Bilimname* 41 (2020), 7-38.
- Eşarî Ebû Hasan. *Maķâlâtü'l-İslâmiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2005.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîħayn*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1990. Ebü'l-Hasen Alî b. Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer. *el-İlzâmât ve't-tetebbu'*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2. Basım 1985.
- Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. 45 Cilt. Ammân: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1420.
- Hançabay, Halil İbrahim. “Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Hasan'ın Halifeliği”. *İslâmî İlimler Dergisi* 29/2 (2019), 227-255.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-sünen*. Halep: el-Matba'atu'l-ilmiyye, 1932.
- Hazzâr Râzî Ali b. Muhammed. *el-Kummî, Kifâyetü'l-eser*. Kum: Baydâr, 1401.
- Heytemî, İbn Hacer. *eş-Şevâiku'l-muħriķâ*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1997.
- Hillî, İbnü'l-Batrîk. *'Umdetü 'uyûni Şihâhi'l-aħbâr fi menâķibi İmâmi'l-ebrâr*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1437.
- İbn Acîbe, Ahmed. *el-Baħru'l-medîd fi tefsîri'l-ķurâni'l-mecîd*. Kahire: Hasan Abbas Zeki, 1419.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* 10 Cilt. Tunus: er-Dâru't-Tûnusiyye, 1983.
- İbn Babaveyh el-Kummî, *el-İmâme ve't-tebşira min'l-Ḥayre*, Kum? Medresetü'l-İmâmi'l-Mehdî, 1404.
- İbn Cüzey, Muhammed. *et-Teshîl li'ulûmi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1416.
- İbn Davûd, Hasan b. Ali. *er-Ricâl. Tahran: Danişgâhi Tahran, 1362.*
- İbn Ebü'l-İz. Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn. *Şerḥu'l-'aḳîdeti't-Ṭaḥaviyye*. Suudiye: Vizaretü'ş-şu'ûni'l-İslâmiyye, 1418.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1415
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethü'l-Bârî* 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *eş-Şahîḥ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *el-Menârü'l-münîf*. Halep: Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmiyye, 1403.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye*. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-fikr, 1407.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *en-Nihâye fî'l-fiten ve'l-melâḥim*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 8. Basım, 1988.
- İbn Sad, Ebû Abdillâh Muhammed. *eṭ-Ṭabâktu'l-Kubrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990.
- İbn Tâvûs, Ali b. Musa. *eṭ-Ṭarâifu fî ma'rifeti mezâhibi't-ṭavâif*. Kum: Hayâm, 1400.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Câmü'u'l-mesâil*. Riyad: Dâru 'âlemi'l-fevâid, 1422.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Faḍlu ehli'l-beyt ve ḥuḳûḳuhum*. Cidde: Dâru'l-kible, 1984.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*. Kâhire: Müessesetu Kurtuba, 1406.
- İbnü'l-arabî, Ebû Bekir. *el-Mesâlik fî şerḥi Muvatta'i Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2007.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *el-Mevḍû'ât*. Medine: Muhammed Abdulmuhsi, 1966.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Esne'l-menâḳib fî tehzîbi esnâ'l-meṭâlib*. thk. Muhâmmmed Bakır el-Mahmûdî. b.y., 1983.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Menâḳibü'l-esedi'l-ğâlib*. Kahire: Mektebetü'l-Ku'ân, 1994.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmîl fî't-târîḥ*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-kitâbi'l-'arabî, 1997.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn. *et-Tevdîḥ lişerḥi'l-câmi's-Şahîḥ*. 32 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-nevâdir, 2008.
- Kapar, M. Ali. "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 67-80.
- Kesik, Derya Yörük. *Sâid Nursi'nin Risâlelerinde Mehdîlik Telakkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme". *İSTEM* 8/26 (2015), 1-15.
- Kuleynî, Muhammed b. Yakûb. *el-Kâfi*. 8 Cilt. Tahrân: Dâru'l-kutubi'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1407.
- Kummî, Sa'd b. Abdillâh. *Kitâbu'l-maḳâlat ve'l-fıraḳ*. Tahrân: Matba'a Haydariyye, 2. Basım, 1360.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-aḳkâmi'l-Ḳurân*. Kahire: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2. Basım 1964.

- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-İstî'âb fî ma'rifati'l-aşhâb*. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1992.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2003.
- Mâzındırânî, Muhammed Salih b. Ahmed. *Şerhu'l-Kâfi*, 10 Cilt. Tahran: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed. *Biḥâru'l-envâr*. 110 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1403.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl* 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Mübârekpûrî, Abdurrahman. *Tuḥfetü'l-aḥvazî bişerḥi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.
- Münzirî, Ebû Abdülazîm b. Abdilkavî. *Muḥtaşaru Süneni Ebî Dâvud*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-mearif, 2010.
- Müslim, Müslim b. el-Haccâc. *eş-Şaḥîḥ*, Beyrût: Dâru'c-Ceyl, 1334.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. Halep: Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ. *Fıraḡu's-Şî'a*. Kâhire: Menşûratu'r-Rıdâ, 1423.
- Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh. *el-Fiten*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412.
- Nursî, Saîd. *Lem'alar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2016.
- Oktan, Yusuf , "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivâyetleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24 /3 (Aralık 2020), 1135-1156.
- Oktan, Yusuf. *er-Rivâyâtu'l-vâride fî vücûd ve ğaybeti'l-İmâmi's-sânî 'aşara dirâsetün muḡârenetün beyne's-Sünne ve's-Şî'a*. Kuala Lumpur: Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emşâr*. Abû Dabî: el-Macmau's-Sekâfi, 1423.
- Öz, Mustafa. "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-abdullah-el-mehdi> (10.12.2020).
- Qahwajî, Anas Mohammed Riza. "Ârâu'l-ustâz en-Nursî fî aḡâdîsi'l-Mehdî ve te'vîlâtuhu lehâ ve muta'allakâtuhâ", *AL-NUR Academic Studies on Thought and Civilization* 18 (2018), 7-38.
- Sabbân, Muahmmed b. Ali. "İs'âfu'r-râġibîn". *Nûru'l-ebşâr fî menâḡibi Âli beyti'n-Nebiyi'l-muḡtâr*. Mümin b. Hasan eş-Şeblencî. Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1877.
- Sadûk, Muhammed b. Ali. *el-Ḥişâl*. 2 Cilt. Kum: Camiatu Müderrisîn, 1326.
- Sadûk, Muhammed b. Ali. *'İlelü's-şerâi'*. 2 Cilt. Kum: Kitab furûş dâveri, 1385.
- Sadûk, Muhammed b. Ali. *Kemâlu'd-dîn ve tamamı'n-ni'me*. 2 Cilt. Tahrân: el-İslâmiyye, 2. Basım, 1395.
- Sadûk, Muhammed b. Ali. *Men lâ yaḡduruhu'l-faḡîh*. 4 Cilt. Kum: Defteri İntişârat İslâmî, 1413.
- Sadûk, Muhammed b. Ali. *'Uyûnu'l-Aḡbâr*. 2 Cilt. Tahran: Neşri Cihân, 1378.
- Sâfdî, Halîl bin Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâs, 1420.
- Saffâr, *Beşâirü'd-derecât*, 1/307.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *et-Tuḡfetü'l-laḡife fî tariḡi'l-Medîneti's-Şerîfe*. Beyrut: el-Kutubu'l-ilmiyye, 1993.

- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *Tefsîrû'l-Şur'ân*. Riyad: Dâru'l-vatan, 1997.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı". *İslâmî Araştırmalar* 14/3-4 (2001), 456-468.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Hüseyin ve Küfeliler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 11/33 (2005), 475-500.
- Suyûtî, Celaleddin. *el-Le'âli'l-maşnû'a fi'l-aşbâri (eşâdîsi)'l-mevzû'a*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1996.
- Suyûtî, Celaleddin. *Şerhü Süneni İbn Mâce*. Amman: Beytü'l-efkâri'd-düvelyye, 2007.
- Süleym b. Kays, *Kitâbu's-Süleym*, 2 Cilt. Kum: el-Hâdî, 1405.
- Sürmeli, Zeynep Âlimoğlu. *Hz. Hasan ve soyuna mezhebi yaklaşımlarla biçilen siyasi ve dini rol problematiğinin analizi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Şankîtî, Muhammed Emîn. *Eşvâu'l-beyân fi idâhi'l-Şur'ân bi'l-Şur'ân*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1990.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-Nihâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1404.
- Taberî, Cerîr b. Rüstem. *Delâilü'l-İmâme*, Kum: Biset, 1413.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihü't-Taberî*. Beyrut: Dâru't-turâs, 2. Basım, 1387.
- Tabersî, Ahmed b. Ali. *el-İhticâc 'alâ ehli'l-lücâc*. Meşhed: Neşri Murteza, 1403.
- Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Abdullah. *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-meşâbih*. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-şâhih*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmiyî, 2. Basım, 1998.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *el-Ğaybe*. Kum: Dâru'l-me'ârifi'l-İslâmiyye, 1411.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *Tehzîbu'l-aşkâm*. 10 Cilt. Tahran: Dâru'l-kitabi'l-İslâmiyye, 1407.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. 15 Cilt. *Tarihü'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin. *Siyerü a'lâmi'n-nubelâ*. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım 1985.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *el-Müntekâ min Târîhi'l-İslâm*. Suudiye: er-Riâsetü'l-âmme, 1413.
- Ziriklî. Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-ilm lilmelâyîn, 15. Basım, 2002.